

kott, az unalomig „szokásos” történelmi cicázásába még egy játék-fajta keveredik, hol áldásos, hol egyáltalán nem üdvös kihatásaival zavarva meg a józan ész reményeit és számításait, a tolerancia felépülni próbáló kártyavárait: ez az érzelmi érdek. Ott van ez a sok „Ugocsa non coronat” és „nem engedünk a negyvennyolcból” és „nici a brazda” (egyetlen barázdát se!) a „mindent vissza”-k és „nem, nem, soha”-k sok nyelvű kórusaiban, még hogyha a mi fülünk csakis egyetlen nyelven, a sajátunkon hajlandó csupán meghallani, a magunk porladó Krasznahorkáinak tárogató-visszhangja gyanánt. Pedig mindenkié ez a sok ellentétes érzelmi érdek, mely vagy török-szakad, vagy megbékél valaha. A Kós Károlyok soha nem a szakadásért apostolodnak. Igaz: a Kós-féle kolosszusok egyik lába még az osztrák-magyarság „spanyolcsizmájában”, másik a kényszerű transzszilvanizmusok ingókövein vagy ingóványában. De épp ebben a megfeszülésben lehetett ő a magyar nép-nemzeti stílustörekvések egyik kezdeményezője a korabeli világraszólóan nagy megújulások vonzása és zengése közepette. Mert dehogyis volt az a kor olyan, csak utólag festik folyton falára az ördögöt, jól megfontolt szándékkal még Ady valódi óvásait-féltéseit is bevonva a félremagyarításba: annak félremagyarításába, hogy mihez képest is volt olyan szétbontásra, felrobbantásra méltó. Nyilván nem ahhoz képest, ami követte s aminek a bontás kritikusi lelkes apologétáivá váltak, máig hatóan, valami „haladás” nevében. Holott inkább ne kellett volna „transzszilvánkodni”; mert ami kiváltotta, attól koldul ma minden utódállam megdicsőült nációja is.

Számunkra pedig mikor eljött a próbák ideje – az „Eredj, ha tudsz!” istenharagos átkozódása mellé jól fogott a kóskárolyi „maradj, mert érdemes!” eltökélt, higgadt tettprogramja, akkor és mindig, nagyon is jól fogott, szükséges maradt.

Kós Károly a fájó hagyomány s a jelen pragmatikus követelményei közti hídépítés mindenkor mesterségét gyakorolta, muszájherkuleskedőn, mint típusa annyiszor történelmünkben. Az átmenetek bajnokai. Akik nem törődnek egyszeri életük esélyét elrontani igyekvő külső körülményekkel – akkor is alkotnak, teremtenek. Az életmű felett ott van szimbólumértékkel a soha el nem végzett, pedig évtizedekig csiszolt utolsó mű, a félbemaradt gótikus ív: a Szent György-öntő Kolozsvári testvérek „regénye”...

Így lett megannyi patetikus mellékkörülményen felülemelkedve, a mi megszokott tatárjárásaink utáni mintagazdák egyike, modern politikus és művész, kő-művész, szó-míves egy személyben, egyike ama legendás intézményembereknek. Mégis olyan, mint aki emlékmű gyanánt egyenesen egy romkolostort épített volna. Ő, aki pedig annyira megértette az Országépítőt...

„Il est Goethe” – ő Goethe, határozta meg valaki egy mondatban a német génusz lényegét. Ő is egyszerűen *Kós Károly* tehát.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

„Ki mondjon igazat, ha nem az ember”

Kós Károly. Személyisége nem ismeretlen ugyan, de nem is igazán közismert. Valamilyen vonatkozásban mindenki tud róla, csak hogy homlokegyenest ellentétesnek látszó tényeket: építész és író, grafikusművész és könyv- meg lapkiadó, főiskolai professzor és földművesgazda, gyakorlati politikus és a transzszilvanizmus eszmerendszerének megalapozója... Folytathatnánk. Így azonban csak sorolható adatok birtokába jutunk, pedig a jelenséget kellene megragadnunk. „Századunk reneszánsz embere”, mint Brassai Samuel, „az utolsó erdélyi polihisztor”? Bár valóban polihisztorhoz, reneszánsz emberhez illő 94 évet élt. Megélt évei azt a történelmi korszakot ölelik egybe, melyet közelmúltunkként épp most kutatunk-kérdezünk, tisztázunk-rendszerezünk, s melynek jelenségei, példa értékű eseményei módszer- vagy modellszerűen beépíthetők a művelődéstörténet, a történelem, az irodalom egységébe is.

Az említett történelmi időszak a végérvényesen széteső Osztrák-Magyar Monarchia utolsó évtizedeit, a királyi Románia korszakát és az úgynevezett népi demokrácia éveit jelenti. Kós

Károly ezalatt teremtett értékeket életművével. Itt most feldolgozni és teljességében bemutatni lehetetlen. Néhány részletét felvillantani azonban mindenképpen érdemes.

Kós Károly születésétől egyetemista koráig jellegzetesen Monarchia-beli gyermek- és ifjúkort élt meg: „Négygyermekes postatisztviselő egyetlen fiaként születtem 1883. december 16-án Temesváron, ahová akkor édesapámat Kolozsvárról helyezték át.

1889-ben Temesvárról Nagyszebenbe helyezték. Itt végeztem az elemi iskola három osztályát és megtanultam németül.

1893-ban végre visszahelyezték Kolozsvárra, ahol aztán szüleim véglegesen megtelepedtek. Itt végeztem el a negyedik elemi osztályt és a Református Kollégiumban a középiskolát. 1901-ben letettem az érettségi vizsgát is.

1902-ben – egyesztendei súlyos betegségemből felgyógyulva – szüleim kívánságára a budapesti műegyetem mérnöki szakosztályára iratkoztam.”

Ezek a rideg tények, a nagyvárosi hivatalnokréteg gyermekeinek sorsa. Édesanyja származása és „szenvedélye” révén azonban szivárványosodik valamelyest ez a tényekből szürkének tetsző gyermekkor.

„Édesanyám Kolozsvárt született 1854-ben. Apja – nagyapám –, *Sivet Károly* viszont Franciaországban, Strasbourgan (Strassburg ad Renum) 1814-ben, édesanyja – nagyanyám –, *Hercle Jozefina* Bécsben. Nagyapám apja – dédapám –, *Sivet Fülöp*, strassburgi lakos, katona (miles), [...]

Nagyapám, katonafiú létére, katonaiskolában nevelkedett, [...] a negyvenes években Bécsben van, nyelvtanítással keresi kenyerét (miután anyanyelvén kívül németül, olaszul, angolul beszélt, írt és olvasott), s ott veszi feleségül *Hercle József* orvos Jozefina leányát... Bécset járó erdélyi mágnások biztatására, áttelepszik családotól a császárvárosból Kolozsvárra, [...] foglalkozása Kolozsvárt is nyelvtanítás (az anyakönyvek szerint „professor privatus”, illetőleg „linguae Gallicae magister”. A kollégium évkönyvei szerint a francia nyelvet tanította a ref. kollégiumban is).

Sivet Károly nagyapámnak egyetlen szenvedélye volt: a föld, a kert, a gazdálkodás. Kolozsvári betelepődése után néhány esztendőre már kertet vásárolt [...] de ezzel nem elégedett meg [...] s végül [...] földműves belsőséget lakóházzal, istállóval, csűrrel, ólakkal, kúttal. [...] De miután munkaidejének java részét lefoglalta a tanítás, tehát édesanyámra reászakadt nemcsak a belső háztartás, hanem a külső, mezőgazdálkodási munkák direktiójának és ellenőrzésének jó része is.” Valahogy így válik az édesanya szenvedélyévé is – városi létére – a föld. A későbbi Kós családban szűkös anyagi helyzete ellenére telket vásárol, melyen előbb egyszerű nyaralót, később családi házat terveztet építész fiával és saját költségén kivitelezteteti, hogy nyugdíjba jutó hivatalnok férjével oda vonulhasson vissza. S mindezen tervekbe-munkálatokba a családfő, az „állam embere” egyáltalán nem szól bele. Mint ahogy egyetlen fia nevelése-irányítása is kimerül részéről a nyugdíjjal kecsegtető állami hivatalba jutás elérésének maximumában. E példaadó hivatalnok-lét azonban nem ér fel a következő élménnyel: „Szabadidőmet úgy töltöttem, mint egykorú városi osztálytársaim: játszottam, amit ők, csavarogtam a városban és környékén, mint ők. De a játékban nem voltam elég ügyes és a cél nélküli csavargás untatott és fárasztott. Megszerettem azonban a gyümölcsösünkbe tavasztól őszig való elég gyakori délutáni kirándulásokat édesanyámmal kettesben: ott és vele nem untam magam, ott dolog volt, dolgoztunk, földdel, fűvel, fával, s az szép munka volt, azt szerettem, s onnan a hegyről láttam a völgyen elterpeszkedő várost, s a Feleki-tetőre kapaszkodó utat, a körös-körül tornyosuló hegyeket, és ott kinn nagy volt a csend, és csak ketten voltunk és az illatos, meleg föld.”

A Monarchia-beli államgépezet hozta létre a hivatalt, a hivatalnokréteget, s ezzel újkori rabszolgatársadalmat teremtett, amely egyelőre tudatalattijában szenvedett az elembertelenítés miatt. A kulcs című Kosztolányi-novellaelemzés bevezető tényismertetéseként kínálkozik Kós Károly életrajzi szövegrészlete: „A múlt század 70-es éveiben épültek ki [...] a vasútvonalak, s így a század 80-as éveiben a budapesti kormány a tőle legtávolabbi [...] Erdélyt is szervesen és korszerűen bekapcsolhatta a központosított államgépezetbe. Erdély gócpontjául Kolozsvárt jelölte ki [...] lázas iramban szakadt reá a modern idők minden állami áldása.” Az építész pontosan felméri, hogy „a bástyás kőfalalakkal kerített régi polgárvárosba [...] polgári jómóddal épült egyemeletes és fölszintes ház soraiba, a város

és a két püspökség székházai, a hat egyház templomai és parókiái, a három kollégium kisebb-nagyobb épületei közé sok erdélyi mágnás épített magának nagyúri városi házat [...] nemesen szép épületek [...] arányaik, méreteik, vonalaik a piactér s az utcák öregedő, fakuló színét [...] élénkítették, polgári zárkózottságát tágították. De közülük csupán egyetlenegy, a *Bánffy György* gubernátor piaci barokk palotáját vállalta a városi közvélemény „palotának”. A többi csak Teleki-ház, Rhédei-, Bethlen-, Toldalagi- stb. ház volt és maradt. [...] De lám, most jött az állam, [...] és egyszerre négy hatalmas „palota” egyvégtibe [...] az igazságügy, az erdőigazgatóság és pénzügyigazgatóság meg a Magyar Királyi Posta és Távirada Igazgatóság számára.”

„Ezeket az állami-hivatali palotákat [...] futószalag-módszerrel, pesti nagykörút-stílusban és speciálisan a 'vidék' számára építették [...] idegenszerű és kissé talmi méltóságosságuk, de főleg szokatlan nagy méretű tömbjeik sehogy se illeszkedtek a belső város sajátos architektúrájához.

A hatalmas új paloták sok száz kisebb-nagyobb szobáját hamarosan berendezték: íróasztalokkal, szekrényekkel, polcokkal, tonettszékekkel, fogasokkal, mosdókkal, papírkosarakkal, köpöcsészékkel, lábtörlőkkel, függő gáz- és asztali petróleumlámpákkal, gyertyatartókkal s villanycsengőkkel (telepesekkel). S végül az asztalokon tintatartókkal, léniákkal, itatótömbökkel, pennákkal és ceruzákkal, spanyolviasszal, radírgumival és gumiarabikummal, meg állami cégjegyes írópapírral és fogalmazópapírral is.

Amikor ez mind készen volt, elkezdődött a bevándorlás, az állami hivatalnoktelepítés [...] minden íróasztal egy hivatalnokot jelent (és [...] akinek nincs íróasztala, az csak hivataloszolga, vagy akkori hivatalos minősítés szerint: altiszt.) [...]

Aztán ahogy érkeztek és érkeztek hivatalnokok, akiket várt az íróasztaluk, úgy épültek nyakra-főre az új bérházak is [...] De a bevándorlók ezeket is azonnal megtöltötték.

Hogy honnan szedte össze a kormány ezt a tenger sok embert? Az ország minden részéből, Horvátországot is beleértve. Talán kettő sem ismerte egymást azelőtt, hogy itt összekerült, s ahány, annyiféle náció volt. Többségükben svábok, tótok, szerbek, románok, horvátok, akik az abszoloutizmus idején kezdték a szolgálatot; volt köztük az osztrák hadseregből kilépett vagy kitanácsolt, jórészt gazdasági tiszt. Aztán csehek, morvák, lengyelek, osztrák németek, akiket a császári kormány az osztrák tartományokból dirigált volt a nemrégén még összbirodalmi magyar tartományba, s akik az időváltozáskor is helyükön maradtak, most már a magyar állam szolgálatában.

Született magyar köztük a legkevesebb, erdélyi csak elvétve. Hogy is lett volna!

De ennek a tarka bevándorló társaságnak volt egy közös tulajdonsága, mely megkülönböztette minden más emberfajtától, elkülönítette, szinte kirekesztette minden más társadalmi rétegből, és megjelenésében, szellemében, magatartásában és szemléletében szinte azonos, öncélú embertípussá formálta minden tagját: valamennyien m. kir. államhivatalnokok voltak, hivataluk íróasztalainak életük fogytáig önkéntes rabjai.”

A 17-19 éves diákot három irányból is érte önazonosság-tudatát alakító hatás:

„Az iskola, mely addig számomra alig jelentett mást, mint egy nem túl terhes, de unalmas muszáj-kötelességet, íme, most, utolsó évfolyamaiban – fokozatosan, hogy észre sem vettem – egész összetételében: tantárgyaival, tanáraival és iskolatársaimmal – átalakult azzá a lelkemet, szellememet tápláló intézménnyé, melyet a régiek 'alma mater'-nek neveztek.”

„A könyvet a kollégiumi nagy könyvtárban fedeztem fel. Engem oda beengedett az öreg *Török István*, a történelemtanárom. Ő volt a nagykönyvtár mestere, s én az ő jóvoltából ott nézelődhettem. Szerettem a régi könyveket, a szép hártya- és bőrkötéseket, a gyönyörű címlapokat, no meg a pergamen oklevelek írását. A könyvtárban ilyenek is voltak. Ezek a régi írások nekem rettenetesen tetszettek; s bolondériám lett, hogy ezeknek az írásoknak a doktusát elsajátítsam [...] rátaláltam *Ráskai Lea* írásaira. Ezt irtózatosan megszerettem s betanultam. Elég alaposan, úgyhogy az maradt meg bennem még a rendes kézírásomban is”. (*Benkő Samu* beszélgetései Kós Károllyal, Kriterion, 1978.)

„Úgy hetedik-nyolcadik gimnazista koromban, amikor belekaptam Kalotaszegbe s már udvarolgattam is a türei református pap leányának [...] már akkor megtetszett nekem a falusi életforma. Megszerettem nagyon a tájat: Kalotaszeget és a népét. Bevallom, a falvak, az öreg, kerített templomok, a hatalmas csűrök, lakóházak, a temetők először csak mint rajztéma ér-

dekeltek. Aztán megszerettem az embereket is. Azokat, akiknél laktam, akiknek a kosztját ettem, akiknek a faragásiban vagy varottasaiban elgyönyörködtem.” (u.o.)

A műegyetemen másodéven pályát módosít, és építészetre iratkozik. 1907-ben szerzi meg építész mérnöki oklevelét. Ragyogó pálya áll előtte, s hogy ez mindössze 7 békés esztendőre korlátozódik – még csak igen kevesen sejtik.

Kós Károly építészként egyike azoknak az újítóknak, akik elutasítják a századforduló építészeti stílusforradalmát, a *Lechner Ödön*-féle szecessziót (amely zsákutca a magyar építészet számára), és a nehezebben járható új, még töretlen utat választja: „a külföldi haladó építészeti alkotások műszaki és esztétikai eredményeinek csupán tanulságait használni fel és alkalmazni a hagyományaink és népi építészetünk szelelmében igényelt új, korszerű és magyar építészeti stílusváltozatainak kialakíthatása, megteremtése céljából [...] ez az út, melyet *Bartók* és *Kodály* keresték és megtalálták a korszerű zeneművészet magyar változata kialakításának egyetlen lehetőségét.”

Az első világháború kitöréséig pályájának íve egyre emelkedik, hivatásában és magánéletében egyaránt. Választott szűkebb hazájából, a Kalotaszegről a türei református papleány, *Balázs Ida* 1910 októberétől a felesége, értő és kitartó társa mindenféle életkörülményben. A megépült családi „Varjúvárban” laknak. „Praktikus oka volt tehát, hogy én, amikor függetlenítettem magam, a kalotaszegi Sztánát, ott is az erdő szélét választottam lakóhelyemül. Városban nem akartam lakni. Falun sem. Furcsa magányos természetem következtében az egyéni függetlenséget is úgy értelmeztem, hogy a lakóhelyem természeti környezetét is szabadon választhassam meg.” Ugyanakkor a szabad, független művészember a tájegységben elhelyezkedő faluközösséget is értékei szerint ítéli meg: „Az erdélyi falut nem jellemezték százezres holdas nagybirtokok. Én legfőképp Kalotaszeget ismertem, hát ott, fiam, elég kiegyenlített volt az élet. Az úr-paraszt differenciát, ami kétségtelenül megvolt, itt kevésbé érzékeltem, mint másutt. Itt a polgári község és az egyházközség maga intézte a dolgait. A főszolgabíró rendszerint csak az utak javítását dirigálta nekik, hogy az urak kényelmesen kocsikázhassanak. Alig volt bűnügy ezekben a falvakban, és nem láttam helybeli koldust. A kéregető koldus az mindig idegenből jött. Persze hogy volt szegény ember, s volt gazdag ember, és volt köztük különbség. De olyan nyomort, amilyenről *Illyés Gyula* vagy *Féja* írt, én itt Kalotaszegen nem tapasztaltam. Aztán a kalotaszegi nagyon értelmes, művelt nép, itt minden faluban régóta van iskola. S a kolozsvári középiskolákba is be-beadták innen az apák a gyermekeket. Az iskola hozánőtt az életükhöz. S aztán ezek az iskolázott emberek igényelték, hogy községtanácsban és presbitériumban maguk intézzék dolgaikat. Ők őrizték a falu rendjét, erkölcsét, a közös javakat. Vigyáztak legelőre, erdőre. Papnak, jegyzőnek csak úgy volt maradása köztük, ha ezt az igényüket, a maguk dolgainak intézéséhez való jogukat respektálta.”

E tájegységnek 1890 táján önálló újságja létezett. Ezt újítja fel ismerősei javaslatára *Kós Károly*. Sztánán szerkeszti, illusztrálja, Bánffyhunyadon nyomtatják. 1912. február 7-től tehát újra él a *Kalotaszeg* című újság. „És azontúl pontosan minden héten megjelent és Sztánáról mind messzebb és messzebb vitte a posta a négy világtáj felé. Még külföldre is eljutott két példánya: az egyik Chicagóba, a másik Svájcba (ez utóbbinak az előfizetője a csucsai Boncza Bertuka volt, akkor egy svájci nevelőintézet növendéke, utóbb *Ady Endre* felesége).”

Az 1914-es év már februártól emlékezetes. Fergeteges sikerű a sztánai protestáns bál, melyet társszervezőkkel *Kós Károly* vitt sikerre. Ez élete első és utolsó bálja. „Meghívtuk a bálra a legkülönbözőbb rendű és rangú kalotaszegi jóbarátaimat, és [...] eljött Budapestről *Zrumeczky Dezső* építész komám és *Móricz Zsigmond* is (aki tudtommal akkor járt először Erdélyben) [...] Szépséges, napos, havas, ropogós téli időnk volt, nagyszerű szánút, és vendégeink is mind jókedvű, kedves emberek voltak. Étél-ital is bőviben volt, még pezsgő is, és mindenki jól mulatott kivilágos-kivirradtig. (Ennek a bálnak sajátos hangulatából, erdélyi sajátos emberfiguráiból született nemsokára *Móricz Zsigmond* kedves, vidám, hangulatos, téli farsangos, nótás-táncos kisregénye: a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, és ez a két nap [...] lett csírája – saját bevallása szerint – legmonumentálisabb történeti regényének, a *Tündéerkertnek* is).”

Móriczsal legközelebb júniusban találkoztak egynapos látogatásukkor Leányfalun. Az esti búcsúzkodáskor a kikötőben Budapest felől a vízen felfelé haladó hajót látnak félárbócra eresztett fekete lobogóval. „Emberek ugrottak csónakokba és eveztek eszeveszetten a hajóhoz, és jöttek vissza a hírrel: a trónörökös és feleségét meggyilkolták Szarajevóban. Zsiga azt mondta szép csendesen: Hanem most aztán ne gondoljatok többet itáliai utazásra, de pakoljatok haza a gyermekekhez, és ne mozduljatok, mert bizony mondom, a nyakunkon a háború.”

S a háború végére lezárult Kós Károly művészetének az a szakasza, melyben építészként teremtett értékeket.

A Monarchiától közvetve ugyan, de azzal a tragikus fintorral búcsúzik, melyet gróf *Bánffy Miklós* munkatársaként az utolsó királyi koronázás budai ceremóniájának rendezésekor él át: a merész Bánffy a harctereken súlyosan sebesült, mankóval, fél lábbal, fél karral vonszoló háborús hősokeket vonultatott a frissen koronázott uralkodó elé...

A háború vége – új korszak, sokféle újrakezdési leetőséggel. Reményteljes újrakezdés a tőkés-földesúri királyi Romániának, de tragédia Erdélyben, hisz a trianoni békeszerződés politikai-szellemi-erkölcsi összeomlást jelent: öngyilkosságokat, alkoholizmusba menekülést, kivándorlást, 1924-re az áttelepülők száma kétszáz-ezerre tehető... (Cs. Gyimesi Éva).

Lehet-e még valaha is Sztánán protestáns bál Móricz Zsigmonddal, Kós Károllyal, mikor 1918 karácsonyától már a román hadsereg farsangol Kolozsvárott?

Ilyen időkben az építész kiáltó szó lehet a pusztában – de nem tehet semmit. Vagy mégis? Megszólaltathatja a köveket! Igen: a szónak kell tett-értéket adni. S Kós Károly az egész erdélyi magyarság nevében ad választ: transzszilvanizmus ... Évtizedekig még titokzatos, fenyegetésnek is értelmezett, majd elvetett és megvetett drága szót válaszolt akkor. A transzszilvanizmus „szellemi-erkölcsi védekezés, pozitív válasz volt az elnyomatás, az elhagyatottság negatív következményeivel szemben, minthogy segített erkölcsileg elfogadtatni azt a helyzetet, amelybe az itt élő magyarság került. [...] az úgynevezett hőskorban a romániai magyarság talpraállását segítette elő [...] a hátrányt mintegy előnynek mutatva, a kisebbség magára utaltságát az önállóság szép lehetőségeként, a sajátos értékteremtés esélyeként.” (Cs. Gyimesi Éva: Gyöngy és homok. Kriterion, 1992).

Kós Károly 1921-ben fogalmazta megrázó hangvételű felhívását, a Kiáltó szót – ma a transzszilvanizmus alapokmányaként kezeljük (*Láng Gusztáv*). A szakirodalomban pedig az irodalmi transzszilvanizmus kategóriáit is sikerült tisztázni. A történelmi, a népi, a messianisztikus transzszilvanizmus kitűnő irodalmi értékeket teremtett. S e kategóriákban vannak művek, melyek az összmagyar irodalomnak és a világirodalomnak is értékei (pl. *Áprily Lajos: Az irisórai szarvas, Molter Károly: Tibold Márton, Kuncz Aladár: Fekete kolostor, Kós Károly: Budai Nagy Antal históriája*).

Az építész pártoktól és napi politikától mentesíthette magát. Mit és hogyan vált tettekbe az író új életkörülményeiben és a háború borzalmi után? Szemléletében továbbra is politikai és osztályérdekek fölött áll. A húszas-harmincas évek összmagyar irodalmára jellemző történelmi regény műfajában sajátosan erdélyi típusút teremt. (A Gálok, kisregény, 1921; Varjú nemzetség, krónika, 1925; Budai Nagy Antal históriája, kisregény, 1932; Az országépítő, regény István királyról, 1934.) Témaválasztásával általában magyar történelmi katasztrófa-pillanatot ragad meg, többnyire fiktív szereplőket mozgat, a magyarság gazdasági megerősödését hangsúlyozza, és általános történelmi tapasztalatot von le, amely egyben a műfajban rejlő katarzis-élményt is kiválja: a magyarság túléli a katasztrófákat.

A történelmi transzszilvanizmus egyik alaptétele a közös erdélyi lelkelet, fontos eleme a tolerancia. A Varjú nemzetség című regényében jól szemlélhető mindez (pl. Iliá, a látó ember az a környezete fölött álló szeretetével, igazságosságával, gyógyító képességével tekintély élvező bölcs öreg, aki folytonosan és mindenféle nemzetiségbeli iránt csak ezeket az értékeket érvényesíti, bár ő maga román). Másik eleme a közös erdélyi lelkeletnek, a szülőföldkultusz. (Kalotaszeg egész Erdélyt jelenti kicsiben, s így egyenlő a haza fogalmával: a tárgy nélkül maradt hazaszeretet ezért vetülhet rá egész Erdélyre. A kincs-motívum teszi szemléletessé, hogy a szülőföld vé-

delmezéséről van szó. Akincs az a többlet, melynek létezésében mindenki hisz és amelyet mindenki védelmez, hogy méltatlan kezekbe ne kerüljön. A pojánai kincs titkát Ilia ismeri csak.)

A történelmi transzszilvanizmus méginkább áthatja a Budai Nagy Antal históriáját. A kisregény komoly, biblikus hangvételű. A szereplők tetteit kemény erkölcsi tartás határozza meg, s jól érvényesül a nemzetiségi problematikát józanul felvető gondolatmenet. A novellaszerkezet tökéletes, a filmszerűen pergő jelenetek itt sokkal nagyobb feszültséget teremtenek, mint az író más műveiben. A lírai és drámai hangulatváltások is itt a legsikerültebbek. Hitből fakadóan lehet csak a nagy feladatokra méltóvá válni – ez azonban nem csupán kisebbségben érvényes létmód.

Az országépítő című regényében egyenes cselekményszálon haladva vizsgálja az elhordozni való életterhek és feladatok súlyát vállaló embert. Valószínűleg túlságosan is puritán minden, de minden e regényben. A mélységes hittel, de tüzzel-vassal is országot teremtő István király már-már krisztusivá magasztosul az utolsó jelenetben, s itt fogalmaz tökéletes választ az író élet-halál kérdésében: a szavaknak itt valóban tett-értékük van.

A két előző történelmi korszak vértette fel az építész és szépíró, hogy közéleti szereplése sikeres lehessen majd a harmadikban, amely kétségkívül a legsúlyosabb testi-lelki megpróbáltatásokat hozta. A második világháborút, az utána kitörő „népi demokráciát”, végül pedig a kommunista diktatúra éveit 1977-ig.

Ez éppen 100 év *Ady Endre*, a példakép születése óta. Vajon örömmre változott hát ezalatt a „magyar, oláh, tót bánat”? Aligha. Ady publicisztikájából a zilahi Wesselényi-szobor felavatásáról szóló írás pontos társadalmi diagnózis: az ország vezető rétege minden értéket – ünnepet, eszmét, jólétet – kisajátít. Az ünnepélyes szoboravatón „nem lesz lélek, csak szó. Este pedig vigyázni fognak, hogy a színházi díszelőadásra csak előkelőségek jussanak be... Nincs erőm odamenni most, mikor kevés a hitem, kevés a vágyam s rettenetesen tisztán látok” – írja Ady.

Kós Károlyt 1911-ben ugyanez a tisztánlátás kényszeríti megírni első politikai riportját az erdélyi románság kulturális egyesületének (ASTRA) balázsfalvi jubiláris közgyűléséről. „[...] ott táborozott az erdélyi románság teljessége: papjaival, tanítóival, iparosaival, kereskedőivel, ügyvédekkel, orvosokkal, politikusokkal együtt Erdély minden szegletéből [...] több ezres tömeg [...] s bekoronázta a kultúrgyűlést, amikor Aurel Vlaicu a maga szerkesztette repülőgéppel felemelkedett a levegőbe, hogy aztán keresztül repülve a Kárpátokat – megmutassa az utat, amely Erdélyt Óromániával köti össze. [...]”

Ugyanekkor Kolozsvárott az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) szigorú zárt körű ünnepi-jubiláris közgyűlésén (díszvendégként *Apponyi Albert* gróf) főpapok, nagypolgárok, mágnások vehettek csak részt; az erdélyi magyar népi: paraszt, városi kisember nem volt oda hivatalos. S a gyűlés az úri társaság bankettjével zárult, a New York-szálló különtermében”. E két közgyűlés alapján kérdezi a cikkében: „hogyan melyik nép vezetői szolgálják népüket úgy, ahogy kellene? És hogy a különbségeknek mi lehet (sőt lettek is) következményei.” E cikket akkor a Budapesti Hírlap azzal a megjegyzéssel közölte tárcarovatában, hogy „az írás szerzőjének rossz a szeme, amikor sötétnek látja a valóságot, bajt lát ott, ahol minden a legnagyobb rendben van. (Pedig akkor mégis az én szemem látott jobban és messze előre)” – zárja le a visszaemlékezést életrajzában 1968 táján.

Kós Károly életműve nélkülözhetetlen. Mindig az a rész, amely fényt tud gyűjtani az értékek után kutató utódokban és az igazságra világít. „Mert ha az ember is hazudik, akkor ki mondjon helyette igazat? Ki mondjon igazat, ha nem az ember?!”

JEGYZET

A külön nem jelölt idézetek helye: Kós Károly Életrajz, Kriterion és Szépirodalmi Kiadó, 1991.

KÁSA MOLNÁR MAGDOLNA